

Contribuții la elucidarea unui episod controversat. Cazul Ciulei (2)

Contributions to the elucidation of a controversial episode. The Ciulei Case (2)

Col.Dr. Liviu CORCIU*

*Arhivele Militare Naționale Române, București, România
e-mail: liviu.corciu@yahoo.com

Abstract

În baza unei documentări anterioare, nu neapărat pentru subiectul acestui articol, se poate afirma că administrarea justiției militare în Războiul de Întregire nu a fost un proces perfect, printre cele mai importante critici aduse acestuia fiind erorile judiciare, înregistrate, pe de-o parte, și imixtiunile comandanților în actul de justiție, pe de altă parte. Faptul că membrii completelor curților marțiale erau numiți de către comandanții marilor unități pe lângă care acestea funcționau, de la nivelul diviziilor în sus, reprezenta o procedură care facilita, în mod firesc, existența relațiilor de subordonare, cu efect direct asupra actului de justiție. O altă explicație pentru calitatea scăzută a actului de justiție este lipsa pregătirii de specialitate a membrilor consiliilor de război și ai curților marțiale, pregătirea ofițerilor chemați să înfăptuiască actul de justiție militară fiind grevată de tarele sistemului educațional al acelor vremuri. În acest context, trebuie analizat și modul în care a decurs procesul sublocotenentului Constantin Ciulei, care dobândește astfel noi sensuri și semnificații. Situația disciplinară a trupelor cerea o pedeapsă exemplară, aplicată rapid și care să fi impresionat audiența, iar faptul că Ciulei era ofițer reprezenta un atu, care asigura notorietatea evenimentului.

Based on previous documentation, not necessarily the subject of this article, we can state that the administration of military justice in the War of the Integration was not a perfect process, among the most important criticisms being the judicial errors recorded, on the one hand, and the interference of commanders in the act of justice, on the other. The fact that the members of court martial panels were appointed by the commanders of the major units with which they operated, from the divisional level upwards, was a procedure that naturally facilitated the existence of subordination relationships, with a direct effect on the administration of justice. Another explanation for the low quality of justice is the lack of specialized training of the members of the councils of war and courts-martial, the training of the officers called upon to carry out military justice being encumbered by the educational system of the time. It is in this context that the trial of Second Lieutenant Constantin Ciulei should also be analyzed, which thus takes on new meanings and significance. The disciplinary situation of the troops called for an exemplary punishment, which was swiftly carried out and significantly impressed the audience, and the fact that Ciulei was an officer was an asset that ensured the notoriety of the event.

Cuvinte-cheie:

curte marțială; execuție sumară; dezertor; justiție militară; eroare judiciară.

Keywords:

court-martial; summary execution; deserter; military justice; miscarriage of justice.

Info articol

Primit: 26 iunie 2024; Evaluat: 22 august 2024; Acceptat: 7 noiembrie 2024; Disponibil online: 17 ianuarie 2025

Citare: Corciu, L. 2024. „Contribuții la elucidarea unui episod controversat. Cazul Ciulei (2)”

Buletinul Universității Naționale de Apărare „Carol I”, 13(4): 38-60. <https://doi.org/10.53477/2065-8281-24-38>

© Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”

Articol cu acces deschis distribuit în conformitate cu termenii și condițiile licenței Creative Commons Attribution (CC BY-NC-SA)

Validarea

După cum am promis la începutul acestui articol, vom aborda, pe rând, toate ipotezele vehiculate în cele două articole din *Magazin Istoric* și din ziarul *Avântul*, cu argumente desprinse din surse primare.

Astfel, nu considerăm validă prima ipoteză, conform căreia *trimiterea în judecată a lui Ciulei s-ar fi făcut cu intenția de a deruta bănuielile comandantului Armatei a 2-a*, de vreme ce trimiterea în judecată a lui Ciulei a fost cea de-a doua opțiune a lui Sturdza; cea dintâi, după cum am prezentat deja, a fost aceea de a-l împușca pe loc, spre a fi un exemplu trupei demoralizate. O *execuție sumară*, care nu implica trimiterea în fața vreunui complet de judecată.

Mai mult, este evident că acele retrageri discutabile ale Brigăzii 7 Mixtă, și care atrăseseră atenția generalului Averescu, au implicat dispozitivul defensiv al întregii brigăzi și au necesitat un nivel de decizie superior, neputând fi nicicum atribuite în sarcina unui sublocotenent.

Nu considerăm validă nici cea de-a doua ipoteză, conform căreia Sturdza, bănuț de trădare, *ar fi aruncat totul în seama locotenentului Ciulei, căruia i-a imputat că s-a retras de pe poziție, fără ordin, împreună cu subunitatea sa*.

În primul rând, la 26 decembrie 1916 Sturdza nu era bănuț de trădare. Deciziile sale anterioare de a se retrage, nejustificat după părerea generalului Averescu, au produs nemulțumirea acestuia, dar de aici, la apariția bănuțelilor de trădare mai era cale lungă. Generalul Averescu nu înțelegea retragerile repetate ale lui Sturdza, temându-se probabil și din cauza vecinătății sectorului ocupat de Brigada 7 Mixtă cu trupele ruse. Deciziile din sectorul lui Sturdza ar fi putut influența negativ relația cu aliații ruși, deși paradoxal, aceștia par să fi avut o impresie excelentă despre trupele Armatei a 2-a. În memoriile sale, generalul rus Nikolai A. Monkevitz povestește despre „*regimentele eroice ale armatei generalului Averescu*”, menționând că a avut ocazia să le întâlnească de mai multe ori și că a fost uimit de „*disciplina lor de fier (...), de organizarea impecabilă*” (Monkevitz și Vinogradski 2019, 33) etc.

În al doilea rând, nu retragerea de pe *Momâia* era cea la care generalul Averescu făcea referire în memoriile sale, ci la cea de la *Soveja*, care avusese loc cu două zile mai devreme, la data de 24 decembrie. Iar în al treilea rând, de fuga precipitată de pe *Momâia* nu fusese acuzat Ciulei, ci Mărculescu.

Nici cea de-a treia ipoteză, conform căreia *Ciulei ar fi fost acuzat deodată* (s.n.) *de trădare de către colonelul Sturdza*, nu este, în opinia noastră validă. Acest *deodată* induce ideea că Ciulei ar fi fost, în raport cu Sturdza, *șapul ispășitor* sau vinovatul de serviciu, o soluție de moment, o rezolvare subită pentru cele întâmplate pe *Momâia*. Acuzația de trădare adusă sublocotenentului Ciulei nu a fost un act intempestiv, în sensul că nu a survenit *deodată*. Inițial, Sturdza a vrut să dea trupei un exemplu extrem, prin execuția în fața propriilor subordonați, fără judecată, a căpitanului Mărculescu și a sublocotenentului Ciulei, amândoi ofițeri, amândoi comandanți de subunități. Eșecul acestui plan a generat, de fapt, inițierea acuzațiilor de trădare la adresa amândurora. Sesizarea comisarului regal (procurorul militar, s.n.) al

Diviziei 1 Infanterie rămăsese singura opțiune a lui Sturdza, de vreme ce acuzațiile fuseseră publice, iar încercarea de execuție a celor doi ofițeri eșuase.

De ce a sesizat Sturdza Divizia 1 Infanterie? Pe de-o parte, acest eșalon avea competența dată de Codul de justiție militară să instrumenteze cazul, iar pe de altă parte, Curtea Marțială, ca instanță militară, se putea organiza numai de la eșalonul divizie în sus, prin ordin al comandantului structurii respective. Cu excepția ofițerilor care erau, de regulă, judecați de Curtea Marțială, constituită la nivel de armată. Sturdza nu-și putea organiza propria curte marțială la Brigada 7 Mixtă, și, în plus, nici căpitanul Mărculescu și nici sublocotenentul Ciulei nu aparțineau organic de Brigada 7 Mixtă, ci fuseseră detașați la această mare unitate.

Întreaga punere în scenă a acestei *execuții sumare* a fost, în opinia mea, un gest spontan din partea lui Sturdza, merit să impresioneze audiența și să constituie un exemplu în sine pentru soldați, care ar fi trebuit să conștientizeze eventualele consecințe la care s-ar fi expus, dacă ar fi riscat un gest asemănător.

Consider că intenția lui Sturdza, de a-i pedepsi exemplar pe Mărculescu și pe Ciulei nu a fost premeditată, iar argumentele care susțin această afirmație invalidează, în opinia noastră, ipoteza din articolul prof. Nicolau. Afirmația se bazează pe faptul că Sturdza a fost martor al prestației celor doi pe *Momâia*, aspecte confirmate de mărturiile maiorului Constantinescu și ale locotenentului Marinescu. Mai mult, în momentul execuției, nici Mărculescu și nici Ciulei nu au fost legați, după cum cerea procedura, în fața plutonului de execuție și nici măcar dezarmați.

Nu consider validă nici cea de-a patra ipoteză, conform căreia *sublocotenentul Ciulei ar fi fost condamnat, deoarece Curtea Marțială ar fi fost intimidată de situația acuzatorului*. Expresia *situația acuzatorului*, utilizată de presa vremii, se referea, probabil, la poziția lui Sturdza în armată și în societate. Afirmația privind influența pe care ar fi avut-o Sturdza în societate este discutabilă. Chiar în memoriile sale, acesta menționează că se simte amenințat de Brătieni, iar orientarea sa politică și a familiei sale era clar una filogermană și profund antirusească. De asemenea, avem rezerve și în ceea ce privește influența pe care ar fi avut-o Sturdza în armată și, mai ales, în rândul ofițerilor din Armata a 2-a, dar în special asupra membrilor completului de judecată din compunerea Curții Marțiale a Armatei a 2-a, pe care am reușit să-i identificăm și pe care îi vom prezenta mai târziu.

Cât despre influența pe care Sturdza ar fi putut-o avea pe lângă generalul Alexandru Averescu, din memoriile acestuia din urmă, reiese că Sturdza nu beneficia de o poziție privilegiată, ci dimpotrivă, Averescu chiar nu și-l dorea în subordine, considerându-l un înfumurat, „*mai mult o încurcătură decât un ajutor*” (Averescu 1992, 104).

Faptul că Sturdza a fost schimbat de la comanda Diviziei 15 Infanterie, aflată în subordinea Armatei a 2-a, unde fusese numit inițial, a fost numit la comanda Diviziei 10 infanterie, aflată în subordinea Armatei a 1-a, care era în refacere în nordul Moldovei, ar putea fi interpretat ca un indiciu în sprijinul acestei afirmații. Iată de ce subscriem opiniei (Otu și Georgescu 2011, 137) că, la momentul judecății

sublocotenentului Ciulei, Sturdza nu avea cum să intimideze completul de judecată, de vreme ce fusese deja raportată dispariția sa, în condiții neelucidate, încă din noaptea de 23/24 ianuarie 1917.

Cea de-a cincea ipoteză, conform căreia *Ciulei a fost executat, iar Sturdza dezertează*, este prezentată greșit din punctul de vedere al cronologiei evenimentelor. După cum am mai spus, Sturdza dezertase încă din noaptea de 23/24 ianuarie, fiind considerat, inițial, dispărut. Cadavrul ordonanței sale, urmele de pași pe zăpadă care duceau către liniile inamice și bagajele personale în care i-a fost găsit jurnalul au alimentat bănuielile cu privire la un posibil act de trădare. Însă confirmarea trădării a venit după prinderea lui Crăiniceanu, în ziua de 28 ianuarie, la orele prânzului, și s-a materializat oficial în după-amiaza aceleiași zile, după ce acesta din urmă a mărturisit întâlnirea cu Sturdza și i-au fost găsite manifestele care instigau la trădare.

Ciulei a fost judecat în ziua de 26 ianuarie, a fost condamnat la moarte și executat în dimineața zilei de 28 ianuarie, la ora 10.00, în poligonul de tragere din Bacău, unde se afla punctul de comandă al Armatei a 2-a, a cărei curte marțială îl judecase. Astfel, la ora la care Ciulei murea în fața plutonului de execuție, Crăiniceanu nu fusese încă prins, iar dezertarea lui Sturdza era încă în stadiul de dispariție, în condiții neelucidate.

Cea de-a șasea ipoteză, conform căreia *se află că Ciulei a fost nevinovat, dar bănuise legăturile lui Sturdza cu inamicul*, este, de asemenea, lipsită de temeii. Sturdza nu a intenționat să-l împuște pe Ciulei, fiindcă acesta ar fi bănuțit legăturile lui cu inamicul. Această teorie a apărut mai târziu, poate promovată chiar de Mărculescu, după cum vom vedea că apare în memoriul personal al acestuia, și a fost, cu siguranță, alimentată de teoriile țesute în urma dezertării lui Sturdza.

Ciulei nu ar fi putut bănuț legăturile lui Sturdza cu inamicul, în primul rând, deoarece intrase în subordinea Brigăzii 7 Mixtă cu numai câteva zile înainte, și ca majoritatea celor nou-veniți, ofițeri și trupă deopotrivă, nici măcar nu-l cunoștea.

În al doilea rând, Ciulei era la un nivel mult inferior al ierarhiei militare, nu făcea parte nici măcar din statul major al brigăzii. Era un ofițer subaltern, după denumirea din epocă, al cărui loc era în mijlocul subunității sale, fapt ce nu i-ar fi permis să stea în preajma lui Sturdza pentru a vedea cum și, mai ales, ce gândește. E chiar foarte probabil ca funcția de comandant al rezervei de batalion să-i fi fost încredințată lui Ciulei de fostul său camarad și coleg de spital, căpitanul Mărculescu, tocmai pentru că astfel îi facilita un cantonament în apropierea sa, știindu-se că, de regulă, rezerva de batalion este localizată în apropierea punctului de comandă, iar comandantul acesteia se află la dispoziția comandantului de batalion.

Nici ultima ipoteză, conform căreia *Sturdza și-ar fi dat seama că ar putea fi demascat și l-a înlăturat pe Ciulei, influențând Curtea Marțială spre o decizie de condamnare la moarte*, nu poate fi validată, în opinia noastră, pe baza argumentelor pe care le vom prezenta în continuare.

Mai întâi, precizăm că această ultimă ipoteză verificată este, de fapt, o combinație a două dintre ipotezele argumentate anterior. Cea dintâi induce ideea premeditării

actului de dezertare de către Sturdza sau cel puțin a existenței sale, chiar și în formă latentă, încă din data de 26 decembrie 1916, când s-a consumat episodul execuției ratate a lui Mărculescu și a lui Ciulei. Cea de-a doua induce ideea că decizia lui Sturdza de a da un exemplu cu cei doi, dar în special cu Ciulei, ar fi fost motivată de teama de a nu fi demascat, astfel că ar fi influențat Curtea Marțială spre o decizie de condamnare la moarte a celui din urmă.

Faptul că, în opinia noastră, Sturdza nu ar fi putut influența Curtea Marțială a Armatei a 2-a este o afirmație pe care am argumentat-o mai sus, împărtășită, de altfel, și în cartea profesorilor Petre Otu și Maria Georgescu.

În ceea ce privește decizia lui Sturdza de a trece la inamic, nu putem aprecia cu exactitate momentul, dar cu siguranță acesta fost după data de 26 decembrie 1916, când a avut loc episodul de pe *Momâia*. Considerăm că, indiferent de crezul său politic și de notorietatea atitudinii sale filogermane, cristalizarea ideii de a trece în tabăra inamicului a avut loc după ce a predat efectiv comanda Brigăzii 7 Mixtă, iar acest eveniment a avut loc la data de 4 ianuarie 1917.

Din memoriile ([Scărișoreanu 1934](#), 174) generalului Romulus Scărișoreanu, reiese că, încă din data de 26 decembrie 1916, Sturdza ar fi fost numit la comanda Diviziei 15 Infanterie, motiv pentru care Scărișoreanu, pe atunci având gradul de colonel, ar fi fost chemat să preia comanda Brigăzii 7 Mixtă. Dar despre această numire, șeful nemijlocit de atunci al acestuia, generalul Eremia Grigorescu, nu știa nimic, iar numirea lui Sturdza nu s-a mai concretizat. Situația validează ([Averescu 1992](#), 104) cele consemnate, cu aceeași dată, în memoriile generalului Alexandru Averescu, care confirma numirea lui Sturdza în subordinea sa, în calitate de comandant de divizie, dar la fel de clar spunea și că nu și-l dorea subordonat și că spera „*să se curețe de el*” ([Averescu 1992](#), 104).

De fapt, unele surse ([Kapri 1926](#), 14) indică o strânsă legătură între momentul în care Sturdza a luat decizia de a trece în tabăra inamicului și modificarea deciziei Marelui Cartier General, care, deși îl numise, inițial, în funcția vacantă prin promovarea generalului Eremia Grigorescu, la comanda Diviziei 15 Infanterie, aflată pe front în subordinea Armatei a 2-a, și-a schimbat decizia, numindu-l la comanda Diviziei 10 Infanterie, aflată în refacere, în adâncimea dispozitivului propriu, în nordul Moldovei. Probabil, simțindu-se respins de șefii ierarhici, ceea ce punea sub semnul întrebării prestația sa de până atunci la comanda brigăzii, refuzul de a i se încredința comanda unei divizii cu renume, aflată la contact cu inamicul, și trimiterea sa în proximitatea „*adevăratului dușman*” ([Kapri 1926](#), 8), după cum obișnuia să afirme, au cântărit decisiv în luarea acelei „*hotărâri nenorocite*” ([Kapri 1926](#), 6) de către Sturdza.

Mai mult, decorația care i-a fost oferită personal de către regele Ferdinand, în urma întrevederii avute cu câteva zile înainte, nu a mai reprezentat decât o palidă consolare. Sau bomboana care ar fi trebuit să îndulcească amărăciunea frustrării.

În această logică, la momentul zilei de 26 decembrie 1916, ipoteza că Sturdza ar fi dat curs *temerii de a nu fi demascat* nu poate fi luată în calcul ca mobil al acțiunilor acestuia, îndreptate împotriva lui Mărculescu și Ciulei.

Curtea

Cu toate acestea, încă persistă întrebarea: *Și, atunci, de unde graba de a-l judeca și condamna pe Ciulei?*

Încercând să răspundem acestei întrebări firești (Otu și Georgescu 2011, 137), referitoare la motivul grabei cu care a fost judecat acest caz, am găsit o posibilă explicație în memoriile (Buttescu 2012, 314) locotenent-colonelului Mihai I. Buttescu. Fostul comandant al Regimentului 2 Vânători „Regina Elisabeta” îl considera vinovat pe generalul Gheorghe Mărdărescu, șeful Statului Major al Armatei a 2-a, care ar fi *pus* în funcția de președinte al Curții Marțiale (completul de judecată era numit prin ordin al comandantului, s.n.) un fost subordonat, un personaj obedient, catalogat de autor ca fiind *un nevropat*, în persoana colonelului Alexandru Alexiu, „care condamna la moarte pentru motive necercetate suficient (cazul locotenentului Ciulei) și execuțiile erau zilnice (s.n.)” (Buttescu 2012, 314).

Din verificările efectuate în documentarea prezentei lucrări, a reieșit că afirmația se confirmă în ceea ce privește atât existența relației de subordonare anterioară a colonelului Alexandru Alexiu față de generalul Gheorghe Mărdărescu, cât și îndeplinirea de către colonelul Alexandru Alexiu a funcției de președinte al Curții Marțiale a Armatei a 2-a.

Astfel, în anul 1915 colonelul Alexandru Alexiu a îndeplinit funcția de comandant al *Școlii de Tragere a Infanteriei* de la Mihai Bravu, generalul Gheorghe Mărdărescu fiind șeful său nemijlocit, pe atunci *Inspector Tehnic al Infanteriei*. Mai mult, în *foaia calificativă* pe anul 1918 a celui dintâi, generalul Gheorghe Mărdărescu a afirmat: „*îi cunosc activitatea din campanie (colonelului Alexandru Alexiu, s.n.) căci s-a găsit sub ordinele mele aproape tot timpul*” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 6, f. 30).

Cât despre confirmarea celei de-a doua afirmații, am identificat „*Adresa nr. 16004*” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr.1691, f. 9-10), din 23 ianuarie 1917, prin care Curtea Marțială a Armatei a 2-a a înaintat Serviciului Justiție Militară din Marele Cartier General un tabel cu componența nominală a curților marțiale care funcționau la diviziile din subordine.

La prima poziție din tabelul anexat acestei adrese, este consemnat colonelul Alexandru Alexiu, președintele Curții Marțiale a Armatei a 2-a. Alături de acesta, completul de judecată, care e posibil să-l fi condamnat și pe Ciulei, mai era format din maiorul Constantin Tănăsescu, maiorul Nicolae Opran, căpitanul Ion Glogoveanu și căpitanul Titus Carapanca. Abordăm componența completului de judecată sub forma unei posibilități, nu a unei certitudini, deoarece completul de judecată ar fi putut fi constituit și din președinte, și din trei dintre membrii permanenți, în funcție de gradul acuzatului și de dispozițiile comandantului care făcea numirea. Armata a 2-a mai avea drept comisar regal pe locotenent-colonelul Gheorghe Pangrati, iar în funcția de substitut de comisar regal, pe maiorul Mihail Protopopescu.

Se confirmă așadar faptul că, la data desfășurării procesului sublocotenentului Constantin Ciulei, colonelul Alexandru Alexiu, comandantul Centrului de Instrucție al Armatei a 2-a (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 6, f. 27), exercita

funcția de președinte al completului de judecată.

Mai mult, am identificat și un ordin (Arhivele Militare Naționale Române dosar nr. 37, f. 694), semnat de colonelul Alexandru Alexiu, în calitate de președinte al completului de judecată al Curții Marțiale a Armatei a 2-a, prin care căpitanul Mărculescu, care nu fusese prins până în acel moment, era trimis în judecată la respectiva Curte Marțială, sub acuzația de dezertor, împreună cu sublocotenentul Zodilă, despre care am menționat mai sus și despre care se știa că trecuse de bunăvoie la inamic, tot în aceeași zi.

În ceea ce privește afirmația privind ritmicitatea execuțiilor, informația e confirmată parțial de sinteza intitulată „*Monografia Justiției Militare, în timpul războiului nostru*” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 924, f. 1), mai precis, de cele consemnate în „*Tablou statistic numeric pe grade și fapte de condamnării la moarte de instanțele penale militare în timpul războiului 1916-1918 executați până la 1 iunie 1918*” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 924, f. 14), unde Curtea Marțială a Armatei a 2-a este creditată cu 49 de execuții, de departe cele mai multe dintre toate curțile marțiale și consiliile de război, în perioada analizată.

Cu toate acestea, nu avem certitudinea că toate aceste execuții s-ar fi datorat zelului colonelului Alexandru Alexiu, după cum susține locotenent-colonelul Mihai I. Buttescu, ceea ce ne dă dreptul să avem rezerve față de cele susținute de acesta. Desigur, există și alte opinii față de rapiditatea cu care Curtea Marțială a Armatei a 2-a a judecat dosarul Ciulei, „*o înlănțuire nefericită de evenimente*” (Otu și Georgescu 2011, 137), pusă pe seama contextului general prin care trecea armata română, pe necesitatea de a se restabili ordinea și disciplina, chiar și prin reprimarea urgentă a faptelor grave. Această opinie o vom analiza în continuare.

Îngrijorarea

Pentru o mai bună înțelegere a evenimentelor în speță, am analizat și corespondența purtată între Marele Cartier General și Armata a 2-a, referitoare la acest subiect. Marele Cartier General era îngrijorat de situația din sectorul Brigăzii 7 Mixtă, al cărei raport inițial cu privire la evenimentele din data de 26 decembrie 1916 îl considera „foarte confuz” și solicita, prin „*Telegrama nr. 4478*”, din 31 decembrie 1916/13 ianuarie 1917, clarificări Armatei a 2-a, eșalonul superior al acesteia (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 160, f. 23).

Situația pe care Marele Cartier General o considera *confuză* era cea raportată telegrafic de Armata a 2-a, care a retransmis Marelui Cartier General, la rândul său, „*Raportul nr. 2709*”, din 28 decembrie 1916, al colonelului Alexandru Sturdza (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 160, f. 21). Prin acest raport, Sturdza acuza ofițerii batalionului comandat de Mărculescu și pe acesta în mod special de starea necorespunzătoare a trupei din subordine și, în special, de evenimentul din 26 decembrie 1916, de pe *Momâia*. De când intrase în subordinea Brigăzii 7 Mixtă,

acuză Sturdza, Mărculescu arătase, în exercitarea actului de comandă, o *inertie completă*. Nu era la curent cu efectivele pe care le avea în subordine, și raportase câteva zile la rând un efectiv de 500 de militari, în timp ce, în realitate, avea în subordine 700 de militari, pe care nu îi organizase până la acea dată, încă 400 de oameni fiind pe cale de a se prezenta.

În ceea ce privește evenimentul din 26 decembrie 1916, de pe *Momâia*, Mărculescu era acuzat că lăsase oamenii la voia întâmplării, „*nehrăniți, neorientați și nesupravegheați, iar ofițerii raportați fantastic* (neadevărat, s.n.) *de[spre] inamic șitiri necontrolate de căpitan*” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 160, f. 21).

Din acest raport, mai aflăm că Sturdza îl acuză pe Mărculescu de faptul că, zilnic, în sectorul care se afla în responsabilitatea acestuia se producea panică, la care lua parte și ofițerii, care ar fi fost înțeleși să treacă la inamic. Cea mai gravă acuzație însă era aceea că, la 26 decembrie 1916, atunci când s-a produs atacul german și a avut loc defecțiunea Companiei a 3-a, nu numai că Mărculescu se afla la 1 km înapoia pozițiilor batalionului său, *la friptură*, după spusele lui Sturdza, dar a și fugit, lăsând în seama celui din urmă restabilirea poziției. Ulterior, a raportat că va *ține poziția* de pe șosea, deoarece fusese părăsit de soldați.

„*Acest comandant a fost după mine vinovatul principal de trădarea ofițerilor și a trupei*”, concluziona Sturdza, și încheia raportul prezentând sumar actul execuției lui Mărculescu, pe care l-am descris deja mai sus (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 160, f. 21).

Acest raport a fost transmis Marelui Cartier General de către Armata a 2-a, cu „*Telegrama nr. 2881*”, din 29 decembrie 1916/11 ianuarie 1917, și în mod firesc a stârnit îngrijorarea și nedumerirea eșalonului superior. Îngrijorare, pe de-o parte, din cauza acuzațiilor grave de *trădare și fugă din fața inamicului* împotriva unui întreg batalion, în frunte cu ofițerii și comandantul acestuia, nedumerire, pe de altă parte, din cauza relatării ambigue a execuției unui ofițer (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 160, f. 22).

Prin intermediul „*Telegrama nr. 4478*” din 31 decembrie 1916/13 ianuarie 1917, semnată de generalul Constantin Prezan, transmisă prin aparatul telegrafic „*Hughes*”, Marele Cartier General cerea Armatei a 2-a să-i pună în vedere lui Sturdza să raporteze *clar și precis* ce măsuri a luat împotriva ofițerilor pe care îi acuzase că ar fi transmis informații nerezale despre inamic, ce măsuri a luat prima dată când s-a produs panică în sectorul unităților sale, când anume constatase că ofițerii se înțelegeau cu soldații *să treacă la inamic*, să nominalizeze ofițerii acuzați de trădare etc. (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 160, f. 23).

Din conținutul telegrama, dar mai ales din tonul și atitudinea Marelui Cartier General, reiese că, la acea dată, nu era pusă la îndoială buna-credință a colonelului Alexandru Sturdza. Dimpotrivă, eșalonul superior se interesa chiar și despre măsurile ce fuseseră luate împotriva comandantului plutonului însărcinat cu execuția ratată a celor doi ofițeri, care, în opinia Marelui Cartier General, ar fi trebuit trimis imediat

în judecată în fața consiliului de război al Armatei a 2-a, iar rezultatul sentinței, comunicat ierarhic, cât mai curând posibil.

La *Telegrama nr. 4478*, generalul Gheorghe Mărdărescu, șeful de stat major al Armatei a 2-a, a transmis Marelui Cartier General un răspuns cifrat prin „*Telegrama nr. 2942*” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 160, f. 11-14), în data de 31 decembrie 1916/13 ianuarie 1917, care se află descifrată în același fond (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 160, f. 09-10). Aceasta prezintă varianta oficială a evenimentelor de pe *Momâia*, din 26 decembrie 1916, precizând că Sturdza i-ar fi dat ordin lui Mărculescu, în cursul unei vizite în sectorul acestuia, efectuată cu doar o zi înainte, „*să execute imediat pe provocatorii panicelor*” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 160, f. 09v).

Un alt element de interes pentru investigația noastră este faptul că generalul Mărdărescu afirma, în *Telegrama nr. 2942*, că Sturdza s-a deplasat, la data de 26 decembrie, în sectorul batalionului lui Mărculescu de pe *Momâia*, „*dinadins pentru a stabili un exemplu*” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 160, f. 09v). Atacul german, respectiv, predarea Companiei a 3-a, au avut loc în timp ce Sturdza se afla chiar în punctul de comandă al batalionului lui Mărculescu, fiind urmate de fuga de pe poziții a întregului batalion, inclusiv a comandantului acestuia.

Poziția a fost restabilită, se menționează în telegrama Armatei a 2-a, de către Sturdza și locotenentul Marinescu care-l însoțea, „*cu oameni adunați în grabă și focul revolverului său*” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 160, f. 09v) (al lui Sturdza, s.n.). Odată restabilită situația pe *Momâia*, fugarii au fost adunați în careu, „*cu ofițerii în fața frontului*” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 160, f. 09), colonelul Sturdza, se menționa în telegramă, ar fi procedat la o cercetare sumară, după care ar fi anunțat verdictul: *condamnarea la moarte* a căpitanului Stelian Mărculescu și a sublocotenentului Constantin Ciulei, care, conform celor relatate de către șeful de stat major al Armatei a 2-a, au fost *executați* pe loc.

Aici, intervenim cu precizarea că, spre deosebire de cele consemnate în sursa citată din *Magazin Istoric*, în care colonelul Alexandru Sturdza ar fi poruncit „*cătorva soldați să tragă în ei și el însuși ar fi tras câteva focuri de carabină*” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 160, f. 09), în telegrama generalului Gheorghe Mărdărescu este consemnată, în mod oficial, varianta în care însuși Sturdza i-ar fi împușcat pe cei doi ofițeri: „*nu era timpul nici nu era oportun a fi constituit un pluton de execuțiune; a tras însuși comandantul brigadei*” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 160, f. 10).

În mod cert întunericul a contribuit în foarte mare măsură la ratarea execuției, dar mai curând, Sturdza a apucat să tragă numai în Mărculescu, nu și în Ciulei. Probabil că, atunci când a văzut că Sturdza este pe cale să-l omoare, Ciulei a sărit în râul din apropiere și a fugit prin pădure, fiind prins ulterior, în timp ce căpitanul Stelian Mărculescu, „*rănit la gât și la brațul stâng*”, a căzut nemișcat în zăpadă (Nicolau 1974, 87).

Din raportul Armatei a 2-a, reiese că, ulterior, acesta fiind prezumat mort, a sărit în sus la apropierea medicului și a brancardierilor, „amenințând cu revolverul” și a fugit în pădure ([Arhivele Militare Naționale Române](#), dosar nr. 160, f. 10).

Judecata

Revenind la momentul în care fugarii batalionului, comandat de Mărculescu, erau adunați pe șoseaua *Varnița-Răcoasa*, deducem din rapoarte că Sturdza ajunsese pe acel loc după ce restabilise poziția pe *Momâia*, alături de locotenentul Marinescu din Regimentul 10 Călărași și fugarii pe care reușiseră să-i întoarcă din drum, sub amenințarea revolverelor. Oarecum în același timp, a ajuns și Polihroniade, după ce strânsese fugarii, printre care se afla și Ciulei, din *Varnița*.

Hotărât să dea un exemplu drastic, de fapt principalul motiv pentru care venise pe *Momâia*, Sturdza a adunat fugarii batalionului în careu, „cu ofițerii în fața frontului” ([Arhivele Militare Naționale Române](#), dosar nr. 160, f. 10), după cum se arată în raportul Armatei a 2-a, după care au urmat alte două etape, menționate, de asemenea, în raport: *judecata sumară* a acestora, finalizată cu *execuția*.

Nu am găsit în documentarea noastră cum anume a avut loc execuția, având în vedere că, din *Telegrama nr. 2942* a Armatei a 2-a, reiese că ofițerii erau în careu, în fața celorlalți fugari. Am aflat ulterior, din rapoartele lui Polihroniade, că toți ofițerii din efectivul batalionului erau considerați responsabili, iar zece dintre aceștia, printre care Mărculescu și Ciulei, au fost chiar nominalizați.

E posibil ca, după stabilirea vinovăției lui Mărculescu, în calitate sa de comandant, și a lui Ciulei, acesta din urmă, după cum am spus, în calitate de comandant al rezervei care ar fi trebuit să execute contraatacul, ceilalți să fi fost trecuți în formație, iar Sturdza să fi tras în cel dintâi. Raportul Armatei a 2-a spune că Mărculescu a căzut nemișcat în zăpadă și a fost considerat mort, după care trupa s-a descoperit și s-a rostit o rugăciune. A urmat o cuvântare „*admonestatoare*” ([Arhivele Militare Naționale Române](#), dosar nr. 160, f. 10) din partea lui Sturdza, pentru ca spectacolul la care oamenii asistaseră să devină un bun exemplu, după care trupa a plecat spre poziții, sub comanda maiorului Constantinescu.

Se pare că Sturdza ar fi dat dispoziție ca trupului celui „executat” să i se facă cele de cuviință, motiv pentru care medicul batalionului, împreună cu brancardierii s-au apropiat de locul unde acesta zăcea nemișcat în zăpadă, iar Mărculescu „*a sărit în sus amenințând cu revolverul și a fugit în pădure*” ([Arhivele Militare Naționale Române](#), dosar nr. 160, f. 10v).

Telegrama se încheie cu asigurarea eșalonului superior că ordinea fusese restabilită, dovadă că trupa rezistase cu succes pe poziții a doua zi, respingând un atac german. Totuși, era asigurat eșalonul superior, ca măsură de siguranță, o mitralieră se afla în poziție, în spatele frontului, îndreptată asupra poziției acestei trupe, în cazul în care exemplul ce tocmai îi fusese dat nu ar mai fi fost de ajuns ([Arhivele Militare Naționale Române](#), dosar nr. 160, f. 10v).

Întrebări

Din *Telegrama nr. 2942*, reiese că, până la momentul execuției sumare, Sturdza nu avusese nicio interacțiune cu Ciulei. Ne este clar că Polihroniade îl cunoștea pe Ciulei, dar nu există indicii că l-ar fi cunoscut și Sturdza.

Și totuși, de ce Sturdza a vrut să-l omoare pe Ciulei?, așa cum sună una dintre ipoteze.

În primul rând, Sturdza venise, în 26 decembrie, pe *Momâia*, fiindcă poziția reprezenta un punct de mare importanță al frontului româno-rus, și înțelesese vulnerabilitatea acestui sector de care răspundea implicit. Cu numai două zile înainte, la 24 decembrie, brigada lui Sturdza se retrăsese „*fără cauze aparente, precipitat și fără a mă preveni la timp*” după cum scria în memoriile sale generalul Averescu, transformându-i Ajunul Crăciunului în cea mai urâtă zi din viață (Averescu 1992, 102). În același timp, Sturdza realiza că acest important sector era ocupat de un batalion *de strânsură*, la a cărui pregătire anterioară nu putuse contribui, comandat de un ofițer pe care știa că nu putea conta.

Despre coeziunea de luptă și disciplina dintr-o astfel de unitate, amintește și generalul Scărișoreanu în memoriile sale, când povestește despre decizia Diviziei 7 Infanterie, căreia i se subordona, de a schimba o companie din Regimentul 3 Vânători, care îi fusese dată, inițial, în sprijin, cu o companie dintr-un regiment de completare, format din resturile altor unități, care fuseseră găsite fără niciun rost în spatele Armatei a 2-a: „(...) *pe lângă că nu avea niciun fel de omogenitate, dar se prezenta și sub un aspect de destrăbălare ce nu inspira nicio încredere, din care cauză nu o trimit niciodată în linia 1-a, și o țin numai în rezervă*” (Scărișoreanu 1934, 193). În al doilea rând, Sturdza venise *dinadins* să dea un exemplu, fiindcă în sectorul batalionului, în fiecare zi, se producea panică și, ce era și mai grav, la aceste manifestări de panică, participau inclusiv ofițerii.

Panica

După părerea mea, rapiditatea cu care a fost judecat, condamnat și executat Ciulei nu are nicio legătură cu Sturdza, ci cu un fenomen mult mai periculos. Este vorba despre *panică*, un fenomen ce apărea frecvent în rândul trupelor demoralizate și obosite, care fugeau de pe poziție sau, mai grav, dezertau de bunăvoie la inamic. Până la 19 ianuarie 1917, Marele Cartier General nu fusese informat despre acest fenomen prin comunicatele operative ale Armatei a 2-a, ci aflase din comunicatele inamicului. Mai precis, în momentul în care au realizat că germanii nu mint în comunicatele lor cu privire la numărul celor capturați, ba cifrele sunt chiar mai mari, și că totul s-a petrecut într-un termen atât de scurt, și pe un sector de front atât de redus, și-au dat seama că trebuie să ia măsuri drastice.

Panica, frica individuală ori colectivă dusă la extrem, se manifestă pe câmpul de luptă prin *noncombat*, refuzul de a mai lupta, aruncarea armelor și echipamentului,

fuga de pe poziție ori predarea benevolă, ori o combinație a celor de mai sus. În acest gen de situații, frica persistă, nu dispare ușor, dar poate fi controlată. Nivelul acestui control reprezintă o proiecție a moralului trupei și una dintre preocupările esențiale ale ofițerilor acelei trupe. Aceștia ar fi trebuit să fie fermi, un exemplu de stabilitate morală și curaj, și să-și îmbărbăteze permanent subordonații.

Sturdza prevăzuse posibilitatea apariției acestui fenomen în cadrul unităților brigăzii sale, încă de la începutul războiului. La 20 septembrie 1916 a emis „*Circulara privitoare la preîntâmpinarea panicelor*” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 21, f. 176), prin care descria subordonaților panica drept un fenomen simptomatic, care apăruse și în conflictele trecute, dar și în cel prezent atât în armata noastră, cât și în alte armate, și prin care stabilea sarcini concrete comandanților de la toate nivelurile de comandă.

Principala trăsătură a acestui fenomen era considerată *contagiunea*, urmată de *rapiditatea transmiterii* în rândul trupei, având la origini zvonuri, zgomote, mișcări neașteptate, strigăte sau semnale de alarmă etc.

„*Panica nu cuprinde în orice mediu, își asigură Sturdza subordonații, o trupă bine instruită (...) și care-și cunoaște bine pe comandanții săi, o trupă unde domnește (...) solidaritatea frățească între cadre de orice grad și soldați (...) nu se alarmează așa ușor ca alta, unde șefii trăesc la o parte de inferiori, unde încrederea nu există și autoritatea se impune numai prin puterea disciplinară*” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 21, f. 176).

Pentru a evita astfel de manifestări dăunătoare, Sturdza dispunea ca, zilnic, comandanții de companie, de escadroane și baterii să stea de vorbă cu oamenii, să facă *orientarea trupei*, printr-o expunere simplă, sinceră și încrezătoare a situației, și mai ales să interzică, și chiar să pedepsească, colportarea de zvonuri. Concluzia acestui ordin circular era că, prin atitudine, ofițerii puteau influența mult trupa, și o puteau păzi de panică prin puterea autorității morale: „*Problema de rezolvit (sic!)*, mai adăuga acesta, *este o cestiune de educațiune, de organizațiune și de conducere și în prima linie (în primul rând, s.n.) de personalitate și de caracter*” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 21, f. 177).

Știm din comunicatul Armatei a 2-a că, la 25 decembrie, deci cu numai o zi înainte, Sturdza îi dăduse lui Mărculescu ordinul de a-i executa imediat pe aceia dintre subordonați care propagau zvonuri panice. Acest ordin reprezenta un adevărat *cec în alb* și, probabil, Sturdza nu avusese niciun semnal despre vreo măsură de acest fel. La data citirii acestui articol și cunoscându-l pe Mărculescu prin prisma caracterizărilor șefilor lui ierarhici, ne este clar faptul că așteptările lui Sturdza de la un om cu temperamentul lui Mărculescu erau total nerealiste. Lipsit de energie, fire melancolică, bolnăvicioasă, complexat de un tic nervos și o exprimare greoaie, peltică, lui Mărculescu i-ar fi fost imposibil să se impună în fața subordonaților săi, după cum am afirmat anterior, cu atât mai mult să-i împuște.

Cât despre Ciulei, deși în ochii lui Sturdza acesta împărțea vinovăția solidar cu întregul corp ofițeresc al batalionului, nu aceasta era circumstanța agravantă a statutului său, ci în opinia mea, funcția deținută în cadrul batalionului lui Mărculescu, aceea de comandant al rezervei de batalion.

Explicația ar putea fi, în opinia mea, legată chiar de rolul rezervei de batalion care, de regulă, intervine în luptă, executând contraatacul atunci când linia defensivă a batalionului este străpunsă. Ar fi fost deci sarcina lui Ciulei să intre în luptă și să contraatace cu cele două plutoane din subordine, atunci când germanii au ocupat pozițiile batalionului pe *Momâia*. Însă, din mărturia locotenentului Marinescu, reiese că, la primul contact cu inamicul, sublocotenentul care comanda rezerva de batalion ar fi fugit cu tot cu plutoanele din subordine. De asemenea, din raportul lui Polihroniade, reiese că l-ar fi găsit pe Ciulei în *Varnița*, cu mult în spatele frontului, cu tot cu cele două plutoane pe care le comanda.

Această construcție argumentativă invalidează, încă o dată, ipoteza că Sturdza ar fi vrut în mod deliberat să-l omoare pe Ciulei, fiindcă acesta i-ar fi ghicit intențiile de a trece la inamic și că, ulterior, din același motiv, l-ar fi trimis în fața Curtii Marțiale.

Pe Mărculescu, Sturdza îl cunoștea anterior evenimentului de pe *Momâia*, așa după cum el însuși precizase, de la *Câmpuri*, când a mers personal la el, fiindcă raporta efective considerabil mai mici decât în realitate. Nu sunt însă elemente care să ne îndreptățesc să afirmăm că Sturdza l-ar fi cunoscut anterior și pe Ciulei. Pe Mărculescu, Sturdza îl cunoștea, dar nu îl aprecia defel, considerându-l absolut inert în exercitarea actului de comandă și lipsit de empatie față de situația în care se aflau subordonații lui, despre care nu știa, cum am spus, nici măcar cu aproximație, câți erau.

Deși, la prima vedere, această acuzație nu ar părea foarte gravă, în contextul resubordonării batalionului său Brigăzii 7 Mixtă, Mărculescu ar fi trebuit să știe în orice moment exact câți militari avea în subordine. Cine a făcut armata sau are în vreun fel legătură cu un astfel de sistem, înțelege că, în funcție de efectivele sale, o subunitate este alocată la norma de hrană, i se distribuie echipamentul, armamentul și muniția și i se stabilesc misiunile.

Dacă ar fi fost adevărat că Mărculescu raportase un efectiv de 500 de militari, pe când efectivul real ar fi fost de 700 de oameni, ar fi însemnat, numai din punctul de vedere al hranei, cu 200 de porții de mâncare pe zi mai puțin pentru subordonații săi. Iar rezultatul acestei „scăpări” administrative nu ar fi fost nicicum în măsură să ridice moralul trupei, având în vedere condițiile de trai de pe frontul Armatei a 2-a, pe care le-am prezentat.

Comunicatele

De la data de 31 decembrie 1916/13 ianuarie 1917, când generalul Gheorghe Mărdărescu a informat Marele Cartier General în legătură cu evenimentele din data de 26 decembrie de pe *Momâia*, și până la 20 ianuarie 1917, nu am mai găsit în

arhivele militare nimic notabil referitor la acest subiect. La 28 decembrie, după cum am menționat, Ciulei fusese prins în casa unui gospodar din *Verdea*, și deferit Curții Marțiale, iar dosarul său își urma, ierarhic, cursul.

Între timp, Sturdza predase, la 4 ianuarie 1917, comanda Brigăzii 7 Mixtă, fiind numit la comanda Diviziei 10 Infanterie, o numire care, așa după cum am susținut anterior, pare să-l fi determinat să ia decizia de a trăda. Ceva s-a întâmplat totuși în speța de față, între 31 decembrie 1916 și 20 ianuarie 1917, ceva care să constituie și o explicație a grabei cu care sublocotenentul Ciulei a fost judecat, condamnat și executat. Un alt motiv decât influența lui Sturdza asupra completului de judecată al Curții Marțiale a Armatei a 2-a, ipoteză asupra căreia ne-am pronunțat, prezentând mai sus argumentele noastre.

Astfel, este foarte posibil ca Marele Cartier General, nu Sturdza, să fi vrut să dea un exemplu pentru a opri fenomenul dezertărilor, iar Ciulei să fi fost considerat chiar exemplul potrivit. Se afla deja în custodia autorităților militare după ce încercase să fugă, avea dosarul instrumentat, iar acuzațiile care i se aduceau aveau legătură cu subiectul față de care Marele Cartier General arăta un interes nedisimulat. Altfel nu s-ar explica de ce, din data de 31 decembrie 1916, când Marele Cartier General fusese informat în volum complet de către generalul Mărdărescu în legătură cu cele petrecute pe *Momâia*, reacția eșalonului superior a venit abia în data de 19 ianuarie 1917, când generalul Cristescu a solicitat Armatei a 2-a, cu „*Telegrama nr. 4710*”, să raporteze despre veridicitatea celor susținute de comunicatele inamicului, aspect pe care l-am detaliat mai sus (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 160, f. 52).

Probabil, în același curent se înscrie și „*Telegrama nr. 4720*, din 20 ianuarie 1917, prin care Marele Cartier General a cerut Armatei a 2-a să se raporteze de către Brigada 7 Mixtă despre incidentul predării Companiei a 3-a din batalionul comandat de căpitanul Mărculescu” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 160, f. 48v). Telegrama era cifrată și avea caracter *secret*, cerea urgent detalii asupra incidentului, insistând să se precizeze dacă subunitatea a fost capturată prin „*forță majoră sau de bună voe*” (sic!). De asemenea, în raport trebuia să se indice numele ofițerilor responsabili de producerea acestui eveniment.

Răspunsul din partea Brigăzii 7 Mixtă a venit tot prin Armata a 2-a, care a trimis „*Telegrama nr. 3133*”, din 21 ianuarie 1917, cifrată și extraurgentă, în care întreaga conducere a aceluși batalion, nu numai căpitanul Stelian Mărculescu, era acuzată (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 160, f. 49). Ofițerii acestui batalion erau caracterizați drept „*needucați și neinstruiți*”, iar căpitanul Stelian Mărculescu era acuzat că, la 26 decembrie 1916, în momentul predării intenționate de pe *Momâia*, se afla la 1 km în spatele frontului, ocupându-se de pregătirea propriei mese.

Ineditul situației este că această *Telegramă* nu era semnată de Sturdza, ci de locotenent-colonelul Pascu, cel care preluase comanda Brigăzii 7 Mixtă, după numirea lui Sturdza la comanda Diviziei 8 Infanterie, aflată tot în organica Armatei a 2-a. De subliniat faptul că, deși Brigada 7 Mixtă avea alt comandant, acuzațiile

la adresa lui Mărculescu se mențineau în aceeași notă ca și pe timpul lui Sturdza, situație pentru care ar exista cel puțin două explicații: cea dintâi, că noul comandant al brigăzii nu vroia să se abată de la „linia” trasată de predecesorul său, iar cea de-a doua, că, pur și simplu, acesta era adevărul.

Efectul cumulat al acestor două telegrame, credem noi, a grăbit judecata lui Ciulei, care, prin „*Sentința nr. 20/1917*” ([Arhivele Militare Naționale Române](#), dosar nr. 11, f. 410) a Curții Marțiale a Armatei a 2-a, a fost condamnat la moarte și executat în dimineața zilei de 28 ianuarie 1917. Câteva ore mai târziu, era prins Crăiniceanu, cu pachetul de manifeste instigatoare asupra sa, eveniment care clarifica dispariția lui Sturdza, dar nu putea schimba soarta lui Ciulei, deja pecetluită.

Justiția

Administrarea justiției militare în Războiul de Întregire s-a desfășurat în baza prevederilor Codului de justiție militară, adoptat în anul 1873 după modelul francez, promulgat prin „*Înaltul Decret nr. 828 din 5 aprilie 1873*” și intrat în vigoare în luna octombrie a aceluiași an ([Monitorul Oastei 1873](#)). A fost republicat în anul 1881, după care a fost modificat și completat succesiv, în anii 1881, 1894, 1905, 1906, 1916 și 1917, în concordanță cu schimbările sociale, economice și legislative prin care a trecut societatea românească, dar și în încercarea de a ține pasul cu realitatea câmpului de luptă, odată cu intrarea României în Războiul de Întregire.

Cea mai semnificativă modificare a Codului de justiție militară, în economia speței de față, o reprezintă adoptarea Titlului II adițional, sub forma „*Legii privitoare la suprimările, modificările și adăugirile de făcut codului de justiție militară pentru timpul de mobilizare și război*”, înregistrată cu nr. 3245, din 21 decembrie 1916/3 ianuarie 1917 ([Monitorul Oficial 1916, 7529-7530](#)).

Modificarea Codului de justiție militară prin care s-a adăugat Titlul II adițional a fost poate una dintre cele mai importante măsuri legislative adoptate în acea perioadă, „*un act fundamentat juridic pe elemente de psihologie militară*”, fiind modificată întreaga materie specială referitoare la justiția militară pentru a se ține cont de *trebuințele de neapărată reprimare* a unor fapte ([Zidaru 2006, 70](#)). Era un context deosebit de dificil pentru România, care, la momentul adoptării acestui demers, pierduse, după unii autori, în cele câteva luni care trecuseră de la debutul campaniei, două treimi din suprafața țării și aproximativ 250.000 de militari, morți, răniți și dispăruți ([Torrey 2014, 352](#)), respectiv, două treimi din armele individuale, jumătate din mitraliere și un sfert din piesele de artilerie, conform altor surse ([Bărbulescu și alții 2014, 343](#)).

Adoptarea Titlului II adițional a creat cadrul juridic necesar sancționării unor noi infracțiuni, precum *trădarea, spionajul, automutilarea, producerea cu rea-credință a panicii, crearea sau răspândirea de vești false* etc., și a dus la înăsprirea pedepselor, în vederea unei grabnice și exemplare reprimări.

Activitatea *Curții Marțiale* pe timp de mobilizare și război a fost reglementată prin prevederile art. 19-35 din Titlul II adițional. Acestea funcționau la comandamentul fiecărui corp de armată, la comandamentele diviziilor independente sau al acelor care operau izolat, precum și oriunde trebuia serviciul o cerea. Conform „*Instrucțiunilor în ce privește Curțile marțiale*” (Monitorul Oficial 1917, 195-201), numirile în cadrul acestora erau făcute de către comandantul marii unități pe lângă care aceasta funcționa, fiecare curte marțială având atașat și un *comisar regal* (procuror, s.n.), care îndeplinea și funcția de *raportor*, cu atribuții oarecum similare judecătorului de instrucție. Procedura impunea ca sentințele de condamnare a militarilor, precum și cele de condamnare pentru trădare și spionaj, indiferent dacă subiectul era militar ori civil, să fie aduse de îndată la cunoștința comandantului care dăduse ordinul de constituire a Curții Marțiale, împreună cu un referat al comisarului regal. Odată aprobată, sentința Curții Marțiale devenea definitivă și executorie de drept, urmând a fi pusă în executare, indiferent dacă cel condamnat ar fi utilizat sau nu calea de atac a recursului, având în vedere că acesta fusese ridicat prin Înaltul Decret Regal nr. 7, din 10/23 ianuarie 1917.

De subliniat faptul că celeritatea procedurii în fața Curții Marțiale, alături de înlăsurarea pedepselor aplicate de Codul de justiție militară au reprezentat mijloace prin care s-a urmărit menținerea unui nivel de disciplină corespunzător printre militari, imperativ cerut de situația de pe front, aflată într-o permanentă dinamică.

Modificarea Codului de justiție militară s-a suprapus pe adoptarea unor măsuri controversate, precum decretarea stării de asediu și suspendarea dreptului la recurs. Aceasta din urmă a fost adoptată de regele Ferdinand I după intrarea României în război, prin „*Înaltul Decret Regal nr. 2930 din 16/29 septembrie 1916*” (Monitorul Oficial 1916, 6266), în baza prevederile art. 67 din Codul de justiție militară. Acesta prevedea că dreptul la recurs pentru persoanele condamnate prin sentințe ale consiliilor de război poate fi suspendat temporar pe timp de război, prin decret regal, în baza avizului Consiliului de Miniștri (guvernului, s.n.).

Înaltul Decret Regal nr. 2930 a fost emis în contextul juridic al existenței pe tot cuprinsul țării a stării de asediu, instituită ca urmare a împrejurărilor create de intrarea României în război. Decizia regelui Ferdinand I a fost justificată prin caracterul vremelnic al demersului și avea la bază raportul ministrului de război, Vintilă I.C. Brătianu, înregistrat cu nr. 8257, din 16/29 septembrie 1916, care consemna: „*Sire, (...) în momentele grele prin care trecem, necesitatea menținerii cu tărie și în cel mai înalt grad a disciplinei militare, reclamă imperios decretarea acestei suspendări a recursurilor la consiliul de revizie, căci numai așa exemplaritatea pedepselor pronunțate de consiliile de război, își vor putea produce efectul ei (sic!), prin executarea lor chiar imediat după pronunțarea sentințelor de condamnare*” (Monitorul Oficial 1916, 6266).

O măsură „ajustată” la perioada dificilă pe care o traversa armata română în campania anului 1916, dacă ar fi să ne ghidăm după data la care au fost publicate, în Monitorul Oficial, documentele justificative în baza cărora a fost emis acest Înalt Decret Regal.

Judecând după data emiterii actului normativ, 16/29 septembrie 1916, *momentele grele* la care făcea referire raportul ministrului de război și care cu siguranță au contribuit la adoptarea acestei măsuri, au fost reprezentate de seria de eșecuri militare, suferite de campania armatei române până la acea dată. Cel mai răsunător a fost cel generat de căderea capului de pod fortificat *Turtucaia*, la data de 24 august/6 septembrie 1916, constituit la numai 60 km de București, un eveniment considerat a fi fost „o catastrofă națională” (Kirițescu 1927).

Alături de acesta, au mai contribuit situația critică din Dobrogea, unde trupele româno-ruso-sârbe pierduseră bătălia pentru *Bazargic* (Kirițescu 1927, 413) (25 august/7 septembrie 1916), iar *Silistra* fusese evacuată fără luptă (Kirițescu 1927, 423) (26 august/8 septembrie 1916), pierderea pasului *Merișor* și a orașului minier *Petroșani* (Kirițescu 1927, 230) (7/20 septembrie 1916), precum și retragerea (Kirițescu 1927, 294) *Corpului de la Olt*, sub presiunea armatei germane, în *bătălia Sibiului* (16/29 septembrie 1916).

Pe lângă scopul declarat, al întăririi ordinii și disciplinei militare, suspendarea dreptului la recurs mai urmărea și ridicarea capacității combative a armatei și descurajarea oricărui gen de acțiuni demobilizatoare, având în vedere că luarea *cuventelor măsuri*, după expresia menționată în raport, nu fuseseră stabilite în sarcina Ministerului de Justiție, ci în sarcina Ministerului de Război și a Marelui Cartier General. Marele Cartier General a ordonat înființarea curților marțiale prin „*Ordinul de Zi nr. 322 din 12/25 ianuarie 1917*” (Homoriceanu 1916, 89), la Armata a I-a și la Armata a II-a, la cele cincisprezece divizii de infanterie, la cele două divizii de cavalerie, precum și la Flota de operațiuni. Prin urmare, începând cu data de 12/25 ianuarie 1917, la Marele Cartier General și la armata de operațiuni au funcționat 21 de curți marțiale, cu parchetele militare aferente.

Astfel, în absența recursului la Curtea superioară de justiție militară, decizia Curții Marțiale era supusă aprobării comandantului eșalonului pe lângă care aceasta funcționa, și odată aprobată, se punea *imediat* în executare. După război, această procedură ulterioară hotărârii, de implicare a actului de comandă în actul de justiție, a suscitat cele mai multe comentarii și a generat cea mai mare neîncredere față de obiectivitatea, imparțialitatea și independența actului de justiție militară.

Reparația

Căpitanul Mărculescu a supraviețuit atât acestui straniu incident, cât și războiului, și deși rănit la braț și în regiunea gâtului, a reușit cumva să se strecoare în spatele frontului românesc, până la un spital militar din Botoșani. În momentul apariției sale, scandalul Sturdza era în plină desfășurare, astfel încât statutul i s-a schimbat instantaneu, din *dezertor* devenind victima trădătorului Sturdza și, implicit, *erou*.

A fost sau nu a fost Mărculescu vinovat? Acuzațiile la adresa lui Mărculescu, consemnate în raport de către Polihroniade, au fost însușite ca fiind reale și de către Constantinescu, care a consemnat pe raport propria rezoluție și i-a transmis

mai departe lui Sturdza. Aceste acuzații au fost reconfirmate ulterior de către Constantinescu în declarația pe care acesta a dat-o în fața comisarului regal, la data de 28 februarie, cu mult după ce se aflase despre dezertarea lui Sturdza. Au mai fost confirmate și de către căpitanul Marinescu în declarația sa, dată comisarului regal, dar și de locotenent-colonelul Pascu în raportul înaintat telegrafic Armatei a 2-a, pentru a fi retransmis Marelui Cartier General. Acest raport, care încerca să lămurească eșalonul superior în legătură cu trecerea la inamic a Companiei a 3-a, fusese întocmit la câteva săptămâni după ce Sturdza predase comanda brigăzii, dar transmitea aceeași idee: „*batalionul era rău condus*” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 160, f. 49).

De la începutul carierei sale și până la începutul războiului, Stelian Mărculescu a fost caracterizat drept un ofițer mediocru. Prima modificare a imaginii acestuia în ochii superiorilor apare în *foaia calificativă rezumativă*, care acoperă perioada 15 august 1916 - 8 august 1917. Emisă cu antetul Regimentului 9 Infanterie Râmnicu Sărat, în această foaie calificativă apar primele aprecieri elogioase, în mod evident contrare celor consemnate până atunci. Acestea au drept „*autori*” pe colonelul Dumitru Todicescu, comandantul Regimentului 9 Infanterie Rm.Sărat, și pe același colonel Alexandru Jecu, asupra căruia am menționat că vom reveni, comandantul Regimentului de Marș al Diviziei 5 Infanterie, fostul comandant al căpitanului Stelian Mărculescu, pe vremea când acesta activa în Regimentul 48 Infanterie.

În viziunea noilor șefi ierarhici, Mărculescu este „*energic și prezentabil în fața frontului, are ochiul câmpului și al comandantului de unitate, cunoaște bine regulamentele militare și le prezintă cu multă precizie*” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 39, f. 25). Dincolo de aceste aprecieri, inedit este faptul că este prezentat ca fiind cel care a împiedicat planurile de dezertare ale colonelului Sturdza, un episod considerat de evaluatori drept „*un adevărat roman eroic*”, fără a fi prezentate alte detalii sau argumente (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 39, f. 25).

Singurul care a rămas totuși consecvent evaluării inițiale a fost generalul Aristide Razu, care, deși pare să fi făcut un compromis în ceea ce îl privește pe Mărculescu, a păstrat linia de dinainte de război și a contrazis aprecierile celorlalți comandanți. Generalul Razu a consemnat: „*deși lipsit de energie, totuși bunăvoința în serviciu compensează lipsa de pregătire militară*” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 39, f. 25). Faptul că, în urma acestor aprecieri elogioase, Mărculescu a fost propus la înaintarea în gradul de maior, în mod excepțional, și chiar printr-un raport special, ne îndreptățește să credem că această schimbare de atitudine față de persoana sa ar fi putut fi o *reparație morală* față de cele petrecute în seara zilei de 26 decembrie 1916.

Cu siguranță, a contribuit și povestea spusă de el superiorilor, în care s-a prezentat ca fiind cel care ar fi ținut pe loc trupele germane care erau pe cale de a sparge frontul în sectorul generalului Mannerheim, și cel care ar fi surprins primele încercări de trădare ale colonelului Sturdza. Din acest motiv, se consemna în foaia calificativă,

Sturdza ar fi încercat să scape de el și l-a împușcat „și numai mulțumită prezenței de spirit (...) scapă de glonțul trimis în pieptul său (...) căci a parat lovitura culcându-se” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 39, f. 26). Fără alte comentarii!

Mărculescu a fost avansat la gradul de maior la 1 noiembrie 1917, iar în următorii ani, au continuat aprecierile laudative din partea comandantului său de regiment, același colonel Todicescu, care nu a prețuit ca, în foaia calificativă pentru anii 1918-1919, să propună să fie avansat la gradul de locotenent-colonel, în mod excepțional, precum și să i se încredințeze comanda unui regiment.

Aceste propuneri nu au fost agreate de șefii eșaloanelor superioare, comandantul Diviziei 5 Infanterie, generalul Ioan Vernescu, considerând că, în perioada evaluată, nu a survenit nicio împrejurare care să-i dea dreptul lui Mărculescu să fie avansat în mod excepțional. Această opinie a fost împărtășită și de comandantul Corpului III Armată, generalul Dumitru Strătilescu, fost comandant al Diviziei 1 Infanterie, care îl avusese pe Mărculescu subordonat. Mai mult, acesta observa că afirmația deja însușită de comandantul de regiment, precum că Mărculescu l-ar fi împiedicat pe Sturdza de la dezertare, „nu e sprijinită pe niciun document” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 39, f. 30), fiind chiar surprins că această „afirmațiune” venea din partea unui ofițer, pe care de altfel îl considera vrednic, de talia colonelului Todicescu.

După anul 1919, activitatea și pregătirea maiorului Stelian Mărculescu au primit din nou aprecieri nefavorabile. Acesta a participat cu Regimentul 9 Infanterie Râmnicu Sărat la campania din Basarabia, în apărarea Nistrului, după care a fost mutat în cadrul Biroului mobilizare la Regimentul 48/49 Infanterie Buzău. A fost avansat la gradul de locotenent-colonel la 1 aprilie 1920, grad cu care a trecut în rezervă în anul 1932.

În vara anului 1917, sublocotenentul Constantin Ciulei a fost decorat (Monitorul Oficial 1917) cu Ordinul „Coroana României”, cu spade, în grad de *Cavaler*, pentru bravura și avântul cu care și-a condus plutonul în campania din Dobrogea, la 6 septembrie 1916, în lupta de la *Caciamac*, „unde a cucerit prima linie de întărire a inamicului” (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr. 44, f. 05) și unde a fost, de altfel, rănit.

Și căpitanul Mărculescu a fost decorat (Arhivele Militare Naționale Române, dosar nr.44, f. 03), dar în urma campaniei din Transilvania, din toamna anului 1916, cu una dintre cele mai înalte distincții ale statului român, *Ordinul Steaua României*, cu spade, în grad de *Cavaler*. Distincția i-a fost acordată pentru curajul și avântul cu care și-a condus compania în luptele de la *Bodza-Van* (astăzi, Sita Buzăului, s.n.), unde a alungat inamicul din sat, după un atac la baionetă, și unde a capturat peste 100 de prizonieri. Mărculescu a fost decorat prin același Înalt Decret Regal nr. 681, din 10 iulie 1917, prin care fusese decorat și Ciulei (Monitorul Oficial 1917).

Coincidență sau reparație morală? Nu putem ști. Cert este că propunerile pentru aceste distincții au fost înaintate Biroului Decorații din cadrul Statului Major Regal pe un tabel cu propuneri, inițiate de Regimentul 8 Infanterie Buzău, fiind însușite și susținute de comandantul Diviziei 5 Infanterie, generalul Aristide Razu.

Generalul Razu a exercitat, cel puțin teoretic, comanda Diviziei 5 Infanterie în perioada 23 decembrie 1916 - 29 iulie 1917, dar este posibil ca preluarea efectivă a comenzii Diviziei 5 Infanterie de la generalul Constantin Petala să se fi făcut mai târziu, poate chiar după evenimentele din 26 decembrie 1916, de pe *Momâia*.

Astfel, cu excepția cazului în care generalul Aristide Razu nu și-a marcat debutul la comanda diviziei tocmai cu propunerile de avansare ale lui Mărculescu și Ciulei, pe care ar fi trebuit să le promoveze chiar în primele trei zile de la numirea sa, este foarte posibil ca propunerile de decorare a celor doi ofițeri să fi fost făcute ulterior execuției lui Ciulei și dezertării lui Sturdza, având astfel toate șansele să reprezinte, în fapt, o reparație morală.

Concluzii

Astfel, în baza studiului aprofundat al subiectului, dar și a argumentelor pe care le voi prezenta în continuare, mă consider îndreptățit a crede că nu Sturdza se face vinovat de moartea lui Ciulei. Sturdza va rămâne în istorie drept un trădător, dar nu i se poate atribui și moartea lui Ciulei, chiar dacă el este cel care l-a trimis în fața Curții Marțiale.

În opinia mea, succesiunea de telegrame schimbate între Marele Cartier General și Armata a 2-a arată în mod evident interesul autorităților militare față de o soluționare rapidă și exemplară a cazului „trădătorului” Ciulei. Sturdza nu putea avea o asemenea influență la eșalonul comandat de generalul Alexandru Averescu, în schimb influența eșalonului superior acestuia, Marele Cartier General, nu numai că poate fi luată în discuție, dar *Telegrama* din 21 ianuarie, despre care am vorbit mai sus, este chiar concludentă în acest sens.

Astfel, putem afirma că Sturdza nu ar fi putut influența Curtea Marțială a Armatei a 2-a în ceea ce privește judecata lui Ciulei, în schimb ar fi putut-o face Marele Cartier General, care devenise *dintr-odată* nu numai îngrijorat, dar și interesat de subiect. Aflând despre situația reală a dezertorilor și a celor capturați de inamic, situație care nu apăruse până atunci în raportările zilnice ale Armatei a 2-a, Marele Cartier General s-a temut că un eveniment de genul celui de pe *Momâia*, când o întreagă companie trecuse la inamic de bunăvoie, act care a avut drept consecințe părăsirea pozițiilor și capturarea unor efective de nivelul unui batalion, ar fi putut produce o eventuală contagiune în rândul trupelor deja demoralizate ale Armatei a 2-a, care iernau pe front, fără a avea posibilitatea de a fi înlocuite.

În opinia mea, gravitatea faptelor sesizate de Marele Cartier General nu consta neapărat în predarea benevolă a trupei ori în fuga celorlalți din fața inamicului, ci în faptul că, pe *Momâia*, aceste fapte fuseseră săvârșite de o subunitate, constituită laolaltă cu ofițerii și subofițerii care ar fi trebuit să o comande și să vegheze ca acest gen de fapte să nu aibă loc. Iar această stare de lucruri se petrecea în circumstanțele, deja prezentate, în care fuseseră permise până și execuțiile sumare, iar comandanților le era îngăduit să dețină dreptul de viață și de moarte asupra subordonaților lor.

Toate aceste măsuri, pe care le vom denumi eufemistic „derogatorii” de la prevederile legale, fuseseră adoptate în speranța de a menține ordinea și disciplina în rândul trupelor, ca alternativă la soluția justiției militare, un proces considerat mult mai lent. Iar, atunci când aceiași comandanți au ales totuși această cale, sistemul a pus în aplicare o justiție militară insensibilă la circumstanțe, opacă în fața argumentelor juridice și procedurale, inaccesibilă chiar și unei logici elementare, și în care pregătirea de specialitate a ofițerilor-judecători nu reprezenta o prioritate.

Mai mult, a permis și a încurajat în rândul membrilor completelor de judecată dorința de a satisface „exigențele” marilor comandanți, direct proporționale cu nivelul de comandă pe care aceștia îl exercitau, în detrimentul principiului supremației legii. Un sistem de justiție militară profund subiectiv, care a dat dreptul comandanților eșaloanelor pe lângă care aceste curți marțiale funcționau să numească judecătorii dintre ofițerii subordonați și, în același timp, să valideze sentințele acestora. Fiindcă aceasta este esența acestui caz. Indiferent cum, dar mai ales cât de repede ar fi fost judecat sublocotenentul Ciulei de către Curtea Marțială, sentința sa de condamnare la moarte a fost pusă în executare la 28 ianuarie numai după ce a fost validată de către factorii de decizie ai Armatei a 2-a, *tandemul Mărdărescu – Averescu*. Iar generalul Averescu fusese informat încă din 23/24 ianuarie 1916 în legătură cu ciudata dispariție a colonelului Sturdza și bănuia, chiar după spusele sale, încă din data de 27 ianuarie, că acesta dezertase.

În mod cert actul trădării lui Sturdza rămâne la fel de reprobabil, dar acesta nu poate fi acuzat de circumstanțele în care a fost judecat și executat Ciulei. Acestea rămân în sarcina factorilor de decizie ai Marelui Cartier General și ai Armatei a 2-a, cei care au vrut să dea un exemplu și au dispus Curții Marțiale judecarea cu maximă celeritate, chiar dacă nu erau îndeplinite minime cerințe procedurale, cei care i-au validat sentința de condamnare la moarte, chiar dacă asupra celui care îl acuzase pe Ciulei plana bănuiala de dezertare.

Acestea sunt, de fapt, *împrejurările nefericite*, menționate la începutul acestui articol, cărora i-a căzut victimă sublocotenentul Constantin Ciulei, cel judecat, condamnat și executat după un simulacru de proces, și a cărui vinovăție nici nu mai contează.

Referințe

Anastasiu, Ion. 1927. *Din Crimele Marelui nostru război*. Cluj: Institutul de Arte Grafice „Viața”.

Arhivele Militare Naționale Române (AMNR). dosar nr. 6. „fond Direcția Cadre și Învățământ, vol. 7.”

—. dosar nr. 11. „fond Registru Ofițeri Rezervă Infanterie.”

—. dosar nr. 21. „fond Brigada 7 Mixtă.”

—. dosar nr. 37. „fond Brigada 7 Mixtă, Ordine circulare, ordine de zi, rapoarte telefonice.”

—, dosar nr. 39. „fond Memorii Bătrâni.”

—, dosar nr. 44. „fond Stat Major Regal, Biroul Decorații.”

—, dosar nr. 160. „fond Marele Cartier General.”

—, dosar nr.1691. „fond Marele Cartier General.”

Averescu, Alexandru. 1992. *Notițe zilnice din război.* București: Editura Militară.

Bărbulescu, Mihai, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea și Teodor Pompiliu. 2014. *Istoria României.* București: Corint Internațional.

Biblioteca Academiei Române (BAR). 1919. „Avântul. Organ politic independent. Ediție de seară a ziarului Izbânda.” *P.IV.4.670, 16 noiembrie.*

Brădișteanu, Nicolae. 1972. „«Chemarea» a răsunat în pustiu.” *Magazin Istoric.* octombrie nr.10 (67).

Buttescu, Mihai I. 2012. *Vânătorii Reginei Elisabeta. Memoriile unui ofițer din garda regală.* Ediție îngrijită de comandor (r.) Gheorghe Vartic. București: Editura Militară.

Homoriceanu, Nicolae. 1916. *Codul Justiției Militare adnotat.* Ediția a II-a. București: Tipografia Dim.C.Ionescu.

Ioanițiu, Alexandru. 1929. *Războiul României: 1916-1918.* Vol. 1. București: Tipografia Geniului.

Kapri, Valeriu. 1926. *Cazul fostului colonel Alexandru Sturdza, comandantul Diviziei a 8-a română. Un episod din războiul mondial, 1914-1918 pe frontul român.* Oradea: Tipografia Adolf Sonnenfeld.

Kirițescu, Constantin. 1927. *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916-1919.* Ediția a II-a. București: Casei Școalelor.

Monitorul Oastei. 1873. nr. 13. 12 mai, 289-334.

Monitorul Oficial. 1920. nr. 8, din 15 aprilie.

—, 1916. nr.135, din 17 septembrie.

—, 1916. nr.224, din 28 decembrie.

—, 1917. nr. 20, din 25 aprilie.

—, 1917. nr. 90, din 16 iulie.

—, 1917. nr. 235, din 10 ianuarie.

Monkevitz, Nikolai A. și Aleksandr N. Vinogradski. 2019. *Aliatul inamic: descompunerea armatei ruse și pericolul bolșevizării României în 1917.* București: Editura Humanitas.

Nicolau, Eugen D. 1974. „Pe urmele unei erori judiciare: cazul sublocotenentului Ciulei.” *Magazin Istoric,* nr. 5.

Otu, Petre și Maria Georgescu. 2011. *Radiografia unei trădări. Cazul colonelului Alexandru D. Sturdza.* București: Editura Militară.

Scărișoreanu, General R. 1934. *Fragmente din războiul 1916-1918. Istorisiri documentate.* Ediția a II-a. București: Tiparul Cavaleriei.

Tăslăuanu, Octavian C. 1934. *Sub flamurile naționale. Note și documente din Războiul de Întregire al neamului.* Vol. I. Sighișoara: Editura Miron Neagu.

Torrey, Glenn E. 2014. *România în Primul Război Mondial.* București: Meteor.

Zidaru, Petrache. 2006. *Tribunalele militare, un secol și jumătate de jurisprudență (1852-2000).* București: Univers Juridic.